

Gustav Holmberg

”Nordisk forsknings riddarsaga” – Tycho och astronomins minneskultur omkring 1900

(Preprint av en text publicerad i Elisabeth Mansén & Svante Nordin, *Lärdomens bilder: Festskrift till Gunnar Broberg* (Stockholm, 2002))

Mannen i centrum av bilden är lundaastronomen Carl Vilhelm Ludvig Charlier. Han förevisar ruinerna efter Tycho Brahes observatorium Stjärneborg för en publik som består av Charliers internationella kollegor. Fotot är taget vid ett besök på Ven under Astronomische Gesellschafts kongress i Lund i september 1904. Sällskapet var dåtidens internationella samarbetsorganisation för astronomer, och Lundaobservatoriets värdskap för kongressen innebar en möjlighet att visa upp sig för världens astronomer. Kongressens tredje dag ägnades helt åt Tycho.¹ Kl. 10 stävade ångaren Hven ut ur Malmö hamn i ypperligt väder. Väl framme vid Tychos ö fraktades deltagarna upp till Stjärneborg och Uraniborg. Där hade man tillfälligtvis exponerat ruinerna, som annars var täckta av ett skyddande sandlager. Dessa ruiner och denna plats ansågs betydelsefulla av astronomerna: enligt Lunds dagblads reporter hävdade Johann Palisa, verksam vid observatoriet i Wien, att man befann sig på en för astronomin helig plats. En bakgrundsteckning som antyder varför Charlier stod i gropen på Ven och pratade om Tycho Brahe för den församlade internationella astronomieliten och varför astronomerna närmade sig Stjärneborg med sådan vördnad är ämnet för denna uppsats.²

En vetenskaplig offentlighet växte sig allt starkare omkring sekelskiftet 1900 i form av Nobelprisutdelningar, invigningar, vetenskapliga kongresser och fester. Denna offentlighet har tolkats som ett betonande av *nuet* vilket samtidigt gav historien en speciell roll; historien presenterades på ett sätt som pekade framåt mot det *nu* som var den vetenskapliga ceremonins kännetecken. Sekelskiftets vetenskapliga offentlighet förde ofta fram en vetenskaplig individualism, det var det individuella geniet som gjorde de upptäckter som förde vetenskapen framåt.³ I denna vetenskapliga offentlighet kunde uppmärksammandet av Tycho Brahe lätt passa in. Tycho Brahe presenterades som en föregångsman som för länge sedan infört empiriska metoder och dessutom bidragit till att man tog avstånd från astrologin. Därmed kan man säga att den bild som astronomerna förde fram av Tychos plats i historien – vilken inte alltid överensstämmer med vår bild – bidrog till att i offentligheten sprida en samling vetenskapliga ideal.

Till detta kommer en kulturpolitisk dagordning som varit för handen under 1800-talet, då Tycho förts fram i en skandinavistisk och dansknationalistisk kontext. Författaren Johan Ludvig Heiberg hade med 1846 års utgåva av årsboken *Urania* bidragit till att uppmärksamma 300-årsjubileet av Tychos födelse. I en lång uppsats om Tychos Ven manifesterade han ett slags vemod när han tänkte på förlusten av Ven och på den tid då Sundet inte markerade gränsen mellan två riken utan band samman två delar av samma rike. Genom Venromantikern Heibergs text lyste den fascination inför platsens mystik han kände på Ven, men där kontrasterades även mellan Vens stolta förflutna och sakernas dåvarande tillstånd. Venborna kritiserades av Heiberg för att ha gjort intrång på platsens helighet genom att nyligen uppföra en skolbyggnad alldeles invid Uraniborg, de saknade känslor för platsens betydelse: skolläraren tycktes mest betrakta platsen som sin privata egendom och för att nå Uraniborg måste man passera genom dennes trädgård, vilket läraren tycktes betrakta som en ynnest (Uraniborgsbesökaren förföljdes dessutom av lärarens lilla hund och av hans döttrar, ur vilka man inte kunde få ett enda förnuftigt svar på någon fråga, de tog dessutom betalt för att låna ut ett glas till den besökare som ville dricka vatten ur Tychos brunn).⁴ Danskarna var alltså inte helt nöjda med hur svenskarna hanterade minnet efter Tycho. Vid den minnesfest som anordnades på Ven 1846 för att fira 300-årsminnet av Tychos födelse hade skandinavisten Orla Lehmann talat om Ven som en helig plats och behovet av att manifesteras dess betydelse genom att resa ett monument på ön, för att visa världen att Nordens framtidshopp var gemensamt på samma sätt som dess forntidsminnen. Lehmann, som talade vid sidan av skandinavisten Carl Ploug och Johan Henrik Thomander, hade dessutom förebrått skåningarna för att de inte hyllat Tycho med någon minnesstod.⁵ Flera andra röster höjdes för ett monument över Tycho, inte minst därför att han bidragit till att sprida Danmarks rykte över jorden. Ett monument över Tycho restes sedan 1876, utfört av Thorvaldsens elev Hermann Vilhelm Bissen. Minneskulturen kring Tycho bidrog under 1800-talet till att accentuera både en regional och en dansk identitet.⁶

Det fanns alltså en tradition av Tychofirande när det blev dags att uppmärksamma 300-årsminnet av Tychos död 1901. I Stockholm anordnade Kungliga Vetenskapsakademien en fest i stor skala – kanske en repetition inför den första Nobelfesten knappa två månader senare? – och man kunde därför bjuda på såväl kunglighet (prins Eugen) som andra notabiliteter. Akademiens samlingsal var fylld till sista stolen.⁷ I bokstavig mening iscensatte man ett firande av Tycho. Över en tribun, klädd i blått kronkläde framför en fond i form av ett ljusblått draperi med guldfransar flankerat av björk och andra växter hängde ett porträtt av Tycho Brahe, placerat mellan Linnés och Berzelii byster. Från denna

vetenskapshistoriska scen framfördes ett tal hållet av den uppsaliensiske astronomiprofessorn Nils Dunér och en kantat med text av Carl David af Wirsén och musik av kompositören och körledaren Erik Åkerberg som även dirigerade.

Kantaten inleds med att Wirsén poängterar individens och människoandens förmåga.⁸ Blicken riktas sedan mot Tychos vetenskapliga arbeten, han jämförs med Hipparchos. Wirsén fäster uppmärksamheten på Tychos börd och personlighet, som beskrivs i termer av flit och andra manliga dygder. Han var en stolt överhetsperson som reste sig över världens stridigheter, han arbetade flitigt för att förbättra människans bild av kosmos. Samtidigt som han fjärmade sig från världen var han fortfarande en stolt vapensvingande adelsman, fast verksam i den sublimes himlavärlden. Dessutom placeras Tycho som en gränsperson mellan det gamla och det nya, mellan astrologi och astronomi. Budskapet är att astronomin, tack vare enskilda snillegestalter som Tycho, trätt fram som en riktig vetenskap. Astronomin har blivit en nyktrare forskning och Tycho står där som ett 300 år avlägset utropstecken i kronologin för att poängtera att astronomin för länge sedan gjort sig av med den utomvetenskapliga astrologin. Wirsén anknyter därmed till ett gränsdragningsarbete.

För att ingen skulle sväva i tvivelsmål om vilken bild av Tycho man ville förmedla förklarade Nils Dunér Tychos betydelse i astronomihistorien. Talet är en ganska tråkig och lång uppräknings historia från kineserna och framåt. Historieskrivningen är den traditionella: grekerna var duktiga, därpå följde medeltiden som karaktäriserades av ett ”envist fasthållande vid äldre tiders uppfattningar, förföljelser mot alla, som ej blindt slöto sig till dem”, Aristoteles skrifter var det ofelbara rättesnöret i en tid då till och med Ptolemaios texter föll i glömska i Västerlandet.⁹ Den som hade mod och kraft att bryta med de mörka sekelns fördomar var, förkunnade Dunér, Copernicus. Men det behövdes en reformering av observationskonsten för att ta nästa steg och detta steg togs av Tycho Brahe menade Dunér, själv en förnyare av observationell astronomi i Sverige snarare än teoretiskt verksam astronom.¹⁰

Även i Lund uppmärksammade man Tycho 1901. Ett slags regionalism i universitetskulturen gjorde att Lund gärna anknöt till Tycho, inte sällan med skandinaviska förtecken; vid Tychofesten 1846 hade ett antal lundensiska studenter kommit till Ven, anförda av Thomander. Lundensarna hade, via Charlier som samarbetade med riksantikvarien Hildebrand, varit inblandade i den utgrävning som utfördes på Ven 1900–1901.¹¹ Utgrävningen kan ses som ett svar på ett antal danska klagomål över avsaknaden av såväl arkeologiska undersökningar som ett elementärt skydd av fornlämningarna på Ven.¹²

Martin Weibull, som ofta drev frågor om kulturell gemenskap över Sundet, var med i den kommitté som förberedde Tychofirandet i Lund 1901 tillsammans med biskop Billing, professorerna Blix (embryologi och fysiologi), Bendz (patologisk anatomi och rättsmedicin) och Charlier samt ordföranden i Lunds stadsfullmäktige. Det är en ganska heterogen skara som samlas kring Tychofirandet: Charlier hade en bakgrund i kretsarna kring Verdandi och i samband med hans professorstillsättning några år tidigare hade det stått en politiskt färgad strid, Billing var konservativ.

Firandet i Lund roterade kring avtäckandet av en Tychobyst av Vilhelm Bissen, son till den konstnär som skapat Tychostatyn som rests i Köpenhamn 1876. I det upprop som föregick insamlandet av medel till statyn talades om vikten av att uppmärksamma Tycho i den bygd som sett honom födas.¹³ Trots ösregn hade en stor skara samlats utanför Kungshuset, det dåvarande universitetsbiblioteket. Studentkåren tågade med fanor från Akademiska föreningen i riktning mot Lundagård, studenterna sjöng varpå Martin Weibull tog plats i talarstolen. Han poängterade Tychos identitet som furste i vetenskapens rike, den förste nordbo som med sin vetenskap nått ut i världen och spritt stor glans över Norden. Weibull satte in Tycho i ett idéhistoriskt sammanhang: det var ”den stora omstörtningens tid, en af de rikaste i odlingens häfder, den som skiljer nutid och medeltid från hvarandra [...] Menniskoanden hade tröttnat att bära den kyrkliga auktoritetstrons fjättrar”, romerska kyrkan faller samman och tidens ”store andar gripa sig an med att störta auktoritetstron också på vetenskapernas område”. Tycho var, enligt Weibull, en av de första astronomerna som verkade i den nya tiden. Han nämner även Tychos intresse för astrologi men gör det på ett sätt som får åhöraren att se det progressiva i Tychos verksamhet och i astronomin som helhet: ”han gick från dunkel till ljus”. Under medeltiden hade man bara brytt sig om att förmedla Ptolemaios astronomi, därpå följde Copernicus men det saknades fortfarande bevis för hans system. Sådana bevis levererades av Tycho som enligt Weibull var ”banbrytaren för en sträng, modernt vetenskaplig metod” som mot ”auktoritetstro” ställde den empiriska metoden.

Biskopen och universitetets prorektor Gottfrid Billing anträdde sedan talarstolen för att i universitetets namn motta bysten. Billing var just i dessa dagar inblandad i en offentlig maktkamp vid universitetet (den vetenskapliga offentligheten hade ju inte enbart festliga förtecken), den berömda striden kring tillsättningen av Knut Wicksell som professor, där Billing var en av Wicksells motståndare. Detta är en bakgrund till att Billing tog tillfället i akt att använda ceremonin för en forskningspolitisk markering. Universitetets uppgift var att söka Sanningen (och därmed, får man förmoda, inte ägna sig för mycket åt dagsaktuell politik och samhällsomstörtande verksamhet) menade Billing och enrollerade Tycho i denna mission.

Billing hävdade att Tychos minnesstod skulle stå på universitetets mark som ett maningens tecken, påminnande om att han ansåg ingen uppgift högre och ljuvligare än att söka sanningen.

Vid invigningen i Lund delades ett poem av Nils Flensburg ut till festdeltagarna. Flensburg, professor i sanskrit, var en ofta anlita tillfällespoet som bland annat besjöng naturvetenskapliga och tekniska framsteg. Några månader tidigare hade han framträtt med en dikt i samband med invigningen av järnvägen mellan Lund och Bjärred. Som järnvägspoet pekade han på hur ”Med länkar af härdiga stålet hon fäster / Vår åldriga stad och vår bördiga trakt / Evärdligt vid blånande vågen i väster”, resultatet blev att man kunde fly den kvava stadsluften på ”ånghästens vingar” för att ta sig ett dopp i havets salta böljor. Han fick även med en liten skandinavistisk blinkning till ”fränder där borta i Absalons stad” och prisade järnvägen som gjorde det möjligt för utarbetade lundensiska akademiker att vila upp sig i Bjärred. I sin dikt till invigningen av Malmö nya hamn 1903 betonade han handelns och kommunikationens sammanstrålande i Malmö samt en regional identitet där skåningarnas mentalitet och Skånes natur var bärande element. I sitt hyllande av Linné i samband med Linnéjubileet 1907 beskrev han Linné som den som tytt gåtan livet, en rejäl svensk som växte upp i det karga Småland, vilket bidragit till den sega kraft som var utpräglade för Linné. Han stannar länge vid just hembygdens betydelse för Linné och vill utropa födelseorten till en för svenskarna helig plats. Han knyter an till Värends betydelse som gränstrakt och vakt för den svenska nationen, och gör en dubbelexponering av den svenska nationens öden och den lärda nationen, anförd av ”blomsterdrotten”.¹⁴

I sin hyllning till Tycho poängterade Flensburg Tychos nordiska identitet samt den inte ovanliga bilden av Tycho som makthavare och krigare. Det var ”nordisk forsknings riddarsaga” när ”Tycho från sin ö i Sundet / Naturen lagar skref som drott”. Tycho, en ”tankens kung”, hade i sin ”hall” på Ven samlat en ”arsenal” (som även inkluderade teleskop – det tycks inte ha varit så noga med de astronomiska detaljerna). Även Flensburg tar upp Tycho som kronologisk markör, hans gränsdefinierande egenskaper – Uraniborg var en vetenskaplig blänkfyr som till världens gränser ”[e]n nya tidens gryning spred”. Och det var självklart vari det nya bestod: empirism och flit, Tycho hade ju ”vakat mången natt till slut”.¹⁵

Efter Billings med kraftig stämning framförda tal sjöng studentkåren ”Härliga Land”, höjde sina fanor och tågade åter till Akademiska föreningen. I denna lokal hölls senare på kvällen en festmiddag med flera av de drag som var typiska för tidens offentliga festkultur: tal, skålar och avsändande av hyllningstelegram. Martin Weibull hyllade Vilhelm Bissen som ”framgent [skulle] vittna om stor nordisk konst vid det nya seklets början och om en

vetenskapens storman”. Rektor Blix läste upp ett brev från Köpenhamn där man beklagade sig över att man inte kunde vara med på festen i Lund. Som svar skickade man från middagen ett telegram, adresserat till Videnskabernes selskab i Köpenhamn. Under festens lopp inkom från Köpenhamns universitet ett liknande telegram som även det poängterade gemenskapen kring Tycho. På ett sätt som är typiskt för sekelskiftets jubileumsscenografi används telegram för att knyta samman platser i en gemensam hyllning.

Även i den stad som såg honom dö hyllades Tycho 1901. Teinkyrkans gravmonument renoverades, minnesplaketter över Tycho och Kepler sattes upp på byggnader och man anordnade en fest där företrädare för kungliga böhmiska vetenskapliga sällskapet och Prags borgmästare talade om Tychos roll i astronomihistorien.¹⁶ I samband med renoveringen utfördes en undersökning för att fastställa att det verkligen var Tycho som låg i graven. Vid gravöppningen i juni 1901 fann man en manskropp med sammetsbrett; där låg även andra tygstycken, en mörkröd sidenrock, knähöga strumpor, skor. Inte minst den mäktiga mustaschen med bruna skäggstrån indikerade att detta var Tychos jordiska kvarlevor. Kraniets näsa var något personligt formad, vilket kunde förklaras av den omtalade näsförlusten i en duell (dessutom fann man att det måste suttit en kopparhaltig tingest på Tychos näsa: den berömda näsprotesen).¹⁷ Händelsen passar in i ett mönster, tidens hyllande av tänkare och vetenskapsmän var inte sällan centrerad kring gravar, begravningar och skelett. I Frankrike hedrades Claude Bernard med statsbegravning 1878 och Claude Pasteur 1895 på ett sätt som har beskrivits som ett positivistiskt bejakande av framsteget.¹⁸

Det finns en tydlig användning av historia bland naturvetare och medicinare. De har utvecklat en livlig minneskultur som involverar monumentkonstruktioner, minneshögtider, hyllandet av vetenskapliga företrädare: historien spelar roll för naturvetarna. Vetenskapen spelar en roll i den allmänna kulturen, och hyllandet av den vetenskaplige hjälten kan motiveras av utomvetenskapliga faktorer och därmed anknytas till nationalistiska strömningar, politiska ideologier med mera.¹⁹ Minneskulturen är en komponent i det kitt som håller samman en vetenskaplig disciplin; vetenskapliga discipliner är heterogena till sin natur och har, inte minst under de senaste 150 åren, varit föremål för en ständigt ökande splittring och förändring. Ett sätt att hålla ordning och reda bland dessa vetenskapliga underdiscipliner kan vara att man samlas kring vetenskapliga hjältar. Precis som andra grupperingar är naturvetare och medicinare intresserade av att manifesteras ett delat förflutet, detta för att skapa samling kring en uppsättning ideal. Men man manifesterar även att det man firar är just historia, något som har passerat. Vetenskapens minneskultur innebär att de som firar väljer ut vissa utsnitt ur

historien för att manifestera en uppsättning ideal. Minneskulturen är därmed en del av det gränsdragningsarbete som är en aspekt av vetenskapens vardag.²⁰ Det fanns alltså flera skäl till att man skeppade man över hela den internationella astronomiska kongressen 1904 till Ven, därför ställde sig Charlier i gropen och talade om Stjärneborg.

Noter

---

¹ Artiklar i *Lunds dagblad* 6-9/9 1904.

² Foto: LUB. Bilden finns i "Handlingar rörande Tycho Brahe och Ven", LUB Handskriftsavd. Hist. Lokalhist. Skåne [Ven].

³ Sven Widmalm, *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910* (Stockholm, 2001), kapitel sex.

⁴ Johan Ludvig Heiberg, *Urania* (Köpenhamn, 1846), 80 ff.

⁵ William Lengertz, "Tycho Brahe-festen på Ven 1846", *Lunds dagblad* 24/8 1946; "Den 24 oktober 1901", *Historisk tidskrift för Skåneland* bd 1 (1903), 317–324, 317 f.

⁶ Lauritz Wilhelm Petersen, *I Anledning af den Billedstøtte, som agtes reist for Tycho Brahe i Kjöbenhavn* (Köpenhamn, 1846); Carl Ploug, *Ved Afsløringen af Tyge Brahes Billedstøtte den 8de August 1876* (u.o., u.å.); "Afsløringen af Tyge Brahes Statue", *Illustreret Tidende* 1876, 441 f.; jfr Ulf Zander, "Historia i brons och granit: Nationella monument och regionala identiteter i Öresundsområdet", i Sven Tägil, Fredrik Lindström & Solveig Ståhl, *Öresundsregionen – visioner och verklighet* (Lund, 1997).

⁷ "Tycho Brahes minne", *SvD* 25/10 1901; "Tycho Brahe-jubileet" *DN* 25/10 1901.

⁸ Carl David af Wirsén, *Kantat vid K. Vetenskaps-akademiens minnesfest öfver Tycho Brahe den 24 oktober 1901* (Stockholm, 1901).

⁹ Nils Dunér, *Tal vid K. Vetenskaps-akademiens minnesfest den 24 oktober 1901 trehundraårsdagen af Tycho Brahes död* (Stockholm, 1901), 5.

¹⁰ Dunér var en av introduktörerna av nyare metoder, som fotografi och spektroskopi, i svensk astronomi. Gustav Holmberg, *Reaching for the stars: Studies in the history of Swedish stellar and nebular astronomy, 1860–1940* (Lund, 1999).

¹¹ C. V. L. Charlier, *Festskrift från Kongl. Fysiografiska sällskapet i Lund i anledning af 300-årsdagen af Tycho Brahes död – Utgrävningarna af Tycho Brahes observatorier på ön Hven sommaren 1901* (Lund, 1901).

---

¹² Se exempelvis Heinrich Louis d'Arrest, "Uranienborgs og Stjerneborgs Ruiner i Sommeren 1868", *Theori og Praxis* 1869, 171–192, 187 ff.

¹³ "Tycho Brahefesten i Lund", *SDS* 25/10 1901; citaten: "Den 24 oktober 1901", *Historisk tidskrift för Skåneland* bd 1 (1903), 320 f.

¹⁴ Nils Flensburg, *Vid Linnéfesten i Råshult den 21 maj 1907* (Lund, 1907); idem, *Vid invigningen af Malmö nya hamn den 30 maj 1903* (uo. uå.); idem, *Vid invigningen af Lunds-Bjerreds järnväg den 26 augusti 1901* (Lund, 1901). Gunnar Broberg och Ulf Marken red., "I skogar, på berg och i dalar": *Linné i dikten* (Uppsala, 1990).

¹⁵ Nils Flensburg, *Till minnet af Tycho Brahe vid aftäckningen af hans byst i Lund på 300-årsdagen af hans död den 24 oktober 1901* (Lund, 1901).

¹⁶ *Bericht über die Sæcularfeier der Erinnerung an das vor 300 Jahren erfolgte ableben der Reformators der beobachtenden Astronomie Tycho Brahe welche die königlich Böhmishe Gesellschaft der Wissenschaften mit thatkräftiger beihilfe des Præsidioms und des Rathes der königl. Hauptstadt Prag am 24. October 1901 veranstaltet hat* (Prag, 1902).

¹⁷ Heinrich Matiegka, *Bericht über die Untersuchung der Gebeine Tycho Brahe's* (Prag, 1901).

¹⁸ Christiane Sinding, "Claude Bernard and Louis Pasteur: Contrasting images through public commemorations" i Pnina G. Abir-Am & Clark A. Elliot eds., *Commemorative practices in science: Historical perspectives on the politics of collective memory* (Osiris 2nd series vol. 14) (Chicago, 2000).

¹⁹ Några exempel ges i Pnina G. Abir-Am & Clark A. Elliot eds., *Commemorative practices in science: Historical perspectives on the politics of collective memory*. Se även Lars Berggren, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori: Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889* (Lund, 1991). För svenskt vidkommande: Gunnar Broberg, "Naturvetenskapsmännen om sin egen historia: halvseket före Nordström", *Lychnos* 1983, 120–130. För historiebruk i svenskt 1900-tal: Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund, 2001).

²⁰ För mer kring gränsdragningsarbete inom vetenskapen samt mellan vetenskapen och det omgivande samhället, se exempelvis Thomas F. Gieryn, *Cultural boundaries of science: Credibility on the line* (Chicago, 1999).